

1945 En grenselos siste vandring

Det gikk ikke så fort fremover. Den bløte snøen i tregrensen hadde redusert tempoet - og da de kom lenger inn på snaufjellet visste de at de måtte holde saktere fart. Far Martin forsøkte å ta ut en retning som ga de et hardere underlag. Å gå på ski i overgangen mellom skareføre og løssnø var slitsomt, en falt fort igjennom. - Men kom de for langt opp i terrenget, hvor en skulle tro skareføret ville gi bedre glidmuligheter, ble det for glatt. Det vedvarende regnværet polerte "skårån". Det ble en rekke kompromisser for å ta seg fremover. Tidspresset var der, men fornuften tilsa variabelt tempo ut ifra linjen. Hovedretningen var der også hele tiden, men de ble likevel ikke fristet til å ta beneste og snarest veien. Dette var en familie som ikke ønsket å bli sett, derfor ble linjen det mest kritiske. De tok seg frem mest i sikk-sakk, gjorde store svinger og omveier - for å unngå å stille seg i silhuett. Som solide og erfarne fjellfolk visste de at silhuetter i bevegelse kun oppdages på kilometer avstand både dag og natt. Vardøgeret varslet dem om at det var noen der fremme, noen de ikke ønsket å møte. Dette var en familie på flukt, en familie som måtte komme seg gjennom mest en usynlig sperre. De hadde kun en alliert, nemlig sitt eget "lommekjente fjell". Far Martin hadde loset tilsvarende gjennom dette terrenget flere ganger de siste årene. Nå gjaldt det hans egen familie. Foran dem lå både fienden og friheten.

Vi skriver en marsdag i 1945. Stedet er fjellområdet ved Fjergen i Meråker og familien er Gunnvor og Martin Lundemo med barna Sonja (14) og Magnar (7). De var på ski fra Meråker til Sverige, en mest desperat siste utvei i dobbelt forstand for å unngå å bli tatt av tyskerne, skjønt tyskerne var nok ikke de som de fryktet mest slik det hadde utviklet seg de siste ukene. De var mer engstelige for grupperinger av egne landsmenn. Selveste Rinnan hadde vært på besøk. Likevel var det nå tyske grensevakter og patruljer som var der fremme et sted. Noen timer tidligere, midt på natta - stod denne lille familien ved en granlegg på Vekterhaugen sørvest av Fjergen. De snakket med øynene og kroppen, vel vitende om at til lengre innpå fjellet de kom til lengre rakk lyden. Far Martin hadde instruert sine barn om at målet for turen var Sverige og måtte foregå under absolutt *høgsta muliga tystnad*. En tynn barnestemme kunne høres milevis i fjellheimen.

De hadde startet hjemmefra i stasjonsgrenda i Meråker om kvelden i lag med noen ledsagere som skulle være med inn til Vikvollen. Da de kom opp mot det snaue området sør av Storhaugen begynte det å regne. Heldigvis var temperaturen overkommelig - og lite vind. Mor Gunnvor ser med bekymring på Martin.

Fjellfolk vet bedre enn noen

andre hvor farlig regnet kan være. Vedvarende regnvær vinterstid har stanset mangt et felttog. Klarer du ikke å holde deg tørr innerst og spesielt på beina, og været og temperaturen slår om til vind og kuldegrader, da fryser du fort i hjel. Dette visste ekteparet Lundemo alt om, men de lot som ingenting for ikke å skremme sine to barn. Skulle de slå seg til ro på Vikvollen? Skulle de ta sjansen på at temperaturen og vinden holdt seg stabil? Ville de ved et opphold på

Heimen i stasjonsgrenda

Vikvollen bli innhentet av forfølgere fra bygda - da informanter oppdaget at familien hadde stukket av? Martin visste at hans familie var slitesterke og trolig tålte mer anstrengelser og smerte enn de fleste. Hans raske og skarpe svarblikk fortalte mor Gunnvor at han allerede hadde tatt avgjørelsen om å fortsette. Hun titter på de to barna sine. Dattera Sonja tenkte nok sitt, men sa ikke noe. Lille Magnar var en friskus på 7 år. Han var vant til å være ute hele dagen, allerede en herdet plugg, skapt av naturen - for naturen. Gunnvor sluttet aldri å undres over hvor den lille gutten tok kreftene fra. Lite ante hun der hun stod og så på sønnen sin, at han et par tiår senere skulle bli en av våre første idrettskjendiser, kjent over hele landet som selve "motoren" - utømmelig. Heldigvis visste hun heller ikke, der hun hadde mer enn nok med sin kamp den natta, at Magnars motor så brått og uventet skulle stoppe i en alder av kun 48 år.

Martin Lundemo

Magnar Lundemo

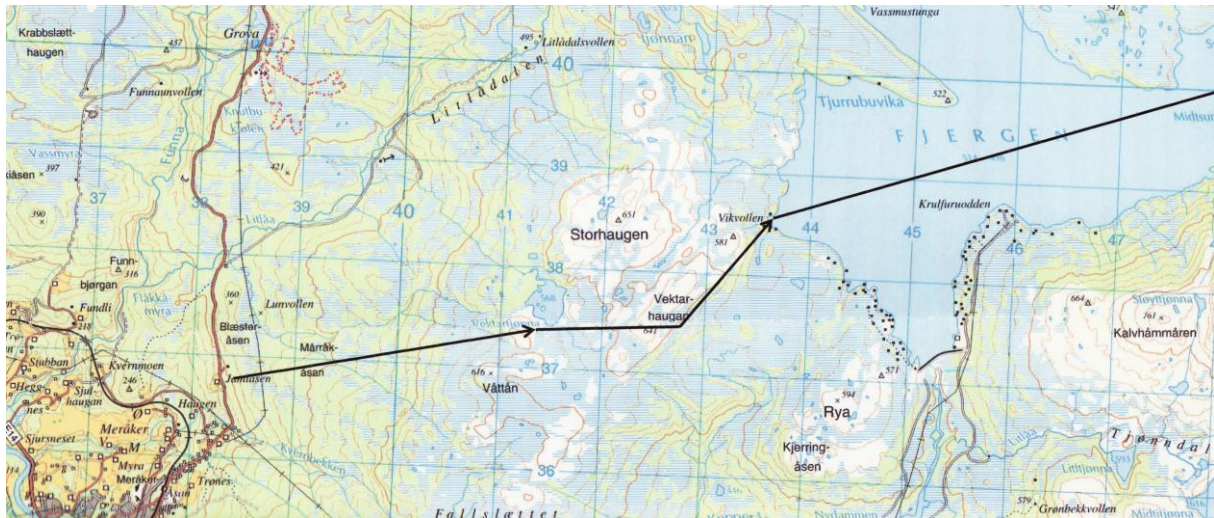

Hallgeir Lundemo

Etter en rask hvile på Vikvollen, tok de farvel med de andre og familien på fire fortsatte ut på selve Fjergen (innsjø) og fulgte den midt etter østover. Dette var en vurdering Martin hadde gjort lenge før de kom til Vikvollen. Alternativet var å følge i bjørkelia langs sjøen. Siden det var mørkt og midt på natta, ville det bli bedre å gå på sjøen, samt Martin trodde ikke vaktpatruljer var ute i dette været. Kanskje var Martin så kald at han satte seg i tyskernes sted og vurderte det slik at ingen kunne være så dumdristige at de gikk til alles åsyn på selve sjøen. Altså en omvendt proporsjonal tankegang. Det gikk lekende lett over sjøen, og utpå morgenkysten gikk de "i land" litt nord for Angeltjønnytta. Neste veivalg ville være over Knollen opp mot Koltjønndalen og til høyre inn Tverrelvdalen eller mer eller mindre bent fram på nordsiden av Hallsjøen. Martin valgte det siste.

Regneværet til tross - det ga de i det minste litt beskyttelse. Været var derfor overskyet og ga mindre silhuetter. Likevel valgte de å holde meget lav hastighet, ikke som et middel mot kraftuttaket og nødvendigvis fordi det var mørkt - men som mindre blikkfang. Objekter som beveger seg raskt i lende gir større og sikrere synsinntrykk hos iakttakere. Dersom du beveger deg langsomt i takt med naturen, forblir du som andre trær, nemlig et statisk troll. Usikkerheten hos observatører og andre gir deg en fordel. En rask mobil forandring kan registres på ganske så langt hold, og sikten og iakttakelsene kan være helt annerledes fra andre vinkler enn du selv tror. Alt dette var Martin Lundemo klar over der han førte det mest dyrebare han hadde fremover mot det ukjente og kanskje skjebnesvangre. Duskeregnet ga ikke nok lyd. De måtte trø varsomt for ikke å lage støy. Det var lettere sagt enn gjort i mørket. Det begynte å bli kaldere. Mor Gunnvor titter på nytt på sin mann med et blikk av spørsmål. Hvordan klarte Martin å finne fram? Var været i ferd med å slå om? Hun mintes så vel

nyttårshelga for ett år siden da flyktningen Anne Elisabeth Helgesen og hennes tre medhjelpere frøs i hjel i Roltdalen. Bekymringsfulle tanker fikk næring da Sonja hvisker: *"Det begynner å bli kaldt"*. - Men sannelig skulle de snart få det hett nok.

La oss, før vi vender tilbake til familien Lundemo, se litt på hva som ligger i begrepene grenselos og svensketraffikken, som vår sanne historie her er en del av: En grenselos var en person som under andre verdenskrig loset "flyktninger" over grensa til Sverige. I følge norske myndigheter flyktet omlag 50 000 mennesker over til Sverige i løpet av krigen, - et tall som nok kan bestrides. Da deportasjonen av jødene startet høsten 1942 ble også omkring tusen jøder ført over grensa. Losene var personer som bodde nære riksgrensa og kjente området meget godt.

Det var trolig uorganisert trafikk mellom Norge og Sverige under hele krigen. På slutten av 1942 begynte det å gjøre seg gjeldende et mønster satt i system fra NTH og Heimefronten i Trondheim. Faste kontaktpersoner innover i dalførene stod i direkte forbindelse med lokale kjentmenn. Disse igjen hadde sine faste benevnte ruter. Men som lommekjente, varierte losene stadig på veivalgene. Føreforhold og aktiviteten til grensevaktene avgjorde.

Ganske mange kom seg over til Sverige våren 1940, før svenskene fikk "stengt grensen". Deretter ble det vanskelig. Sverige nektet nordmenn adgang og de storstilte avvísninger førte til et meget kjølig forhold mellom de to landene. Bare i løpet av noen måneder i 1941 ble hele 800 norske flyktninger avvist. Sveriges holdning skiftet så i takt med krigens vendepunkt. I de første årene av krigen hadde mest flyktningene mer problemer med det svenske vaktholdet enn det tyske. Tyskerne var ikke så bekymret ut i fra at storparten av "flyktningene" ikke kom seg videre fra Sverige. Dette forandret seg brått, da de oppdaget at losene utøvde mer kurérvirksomhet enn ledsagertjeneste. Dermed ble virksomheten ansett for å være en direkte motstandsvirksomhet mot den tyske Wehrmacht. Den 26. september 1941 kom en forordning som gjorde det straffbart å flykte. Den som forsøkte å forlate Norge uten tillatelse kunne dømmes til tukthusstraff. Dersom flukten utgjorde en fare for det tyske rike, for eksempel dersom flyktningen hadde våpen på seg, kunne dødsstraff komme til anvendelse. Den 12. oktober 1942 ble det bestemt at dødsstraff skulle være vanlig reaksjon dersom noen forsøke å ta seg inn i eller forlate Norge, eller å hjelpe krigsfanger eller personer på flukt. Dersom det var formildende omstendigheter kunne straffen bli tukthus eller fengsel.

Først på sommeren 1943 ble det organisert ulike celler som ivaretok kurér- og flyktningsevne. Denne ble organisert som en paraplyorganisasjon under etterretningsorganisasjonen XU (X for Ukjent, og U for Undergrunnsevne). Da kurér- og lostjenesten kom under XU, ble flere personer utrustet med morfin, fenidrin-tabletter og giftkapsel, - en klar indikasjon på hva som ventet. I Trøndelag ble det til TXU, hvor meråkerbyggen Olaf Klokhaug ble meget sentral, og som i sin tur vervet Martin Lundemo. Martin var nok mer en kurér enn en los, skjønt disse funksjoner gled inn i hverandre i form av en lang rekke oppgaver som dekningsjeneste, forsyningstjeneste, varslingstjeneste, ordretjeneste m m. Av militærkontoret i Stockholm fikk Martin Lundemo denne vurderingen: "Meget godt arbeid", og det var det slett ikke alle agenter og kurérer som fikk. Siste setningen her var et sitat fra *Okkupasjonsår, bind II* av Egil Christophersen, og er en bekreftelse på at det dukket opp litt for mange såkalt kurérer og losere i sin egen glorifisering straks etter krigen. Altfor mange påberopte seg forhold de trolig ikke hadde vært delaktige i, slik at de offisielle tall som historikere, forfattere og norske og svenske myndigheter opererer med, er ganske så usikre. Faktisk er de nok et offer for en viss heroisering og burde vært justert ned for lenge siden på linje med antall drepte relatert til slagene ved Hegra, Garberg, Kotsøy og Os. Losene var nok oftere i kuréropdrag enn som veivisere for andre. Generelt var det meget få losere, oppdragene likeså. Kurérer var det trolig litt flere av. Men også her er det trolig en stor overbygning. Litt for mange kom *hjem fra skauen* i mai 1945! *Fjæra som ble til høns* blir ofte vel påtagende fra de som føler de tilhører vinnerlaget.

Myndighetene, også gjengitt i Eitinger-rapporten, henviser - som tidligere nevnt - til omlag 50 000 flyktninger fra Norge til Sverige under krigen. Tallet i seg selv er overdimensjonert, og en definerer overhode ikke ordet "flyktning". For lekfolk vil ordet "flyktning" reflektere noen som flykter/frykter for sitt liv. Svært få nordmenn hadde grunn til det. De fleste som dro, tok seg fram og over grensen på egen hånd. De aller fleste som tok seg over til Sverige og ble registrerte, var unge menn som ville posisjonere seg for videre kamp mot okkupasjonsmakten

- ønske var å komme videre til England eller USA. Enkelte motstandsfolk følte at de var i søkelyset. Noen meget få familier var engstelige for mulige represalier. Og en skal ikke se bort ifra at det var en del økonomiske flyktninger. Og så var det kurærer og losere i seg selv. Disse var nemlig i utøvelse toppen ett år - så ble de byttet ut og/eller sendt til Sverige. Hele losvirksomheten ble lite rapportert og dokumentert siden den lå under XU. XUs virksomhet har omtrent ikke vært omtalt etter krigen, fordi XU-folkene ble pålagt, eller på seg selv, taushet, og fordi arkivmaterialet har vært hemmeligstemplett. Det er antatt at mellom 30 og 40 medlemmer av XU mistet livet, dels i åpen kamp, dels som følge av dødsdom og henrettelse (eller selvmord før det kom så langt), og dels på vei til eller i tyske fangeleirer. Taushetsplikten ble for øvrig opphevet i november 1988.

Falskt pass

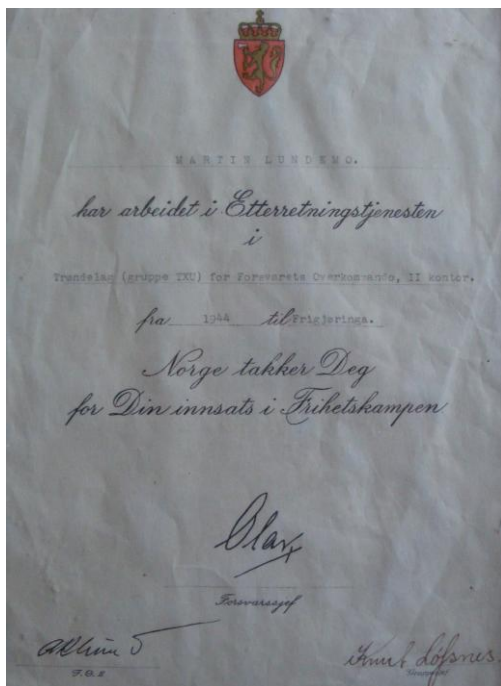

Originalpasset

Ovennevnte gjør det derfor vanskelig å ha en oversikt over hvor mange losere det var i Norge under krigen generelt, og i Trøndelag og Meråker spesielt. Tallet 50 000 flyktninger synes altfor høyt (definisjonsspørsmål), - samt er ingen indikasjon på antall losere. Det var langt lettere å komme seg over grensen på Østlandet hvor det heter seg å ha vært omkring 60 fluktruter. De mest sentrale rutene hadde utgangspunkt i Oslo. I Trøndelag og Nord-Norge var det ca. 55 ruter. Seksten av disse hadde utgangspunkt i Trondheim. Det er uklart når de enkelte rutene ble opprettet og hvilke tidsrom de var i bruk. På Østlandet var det oftest ikke så fysisk krevende å komme seg over. En av de mest trafikkerte rutene gikk med tog til Halden og så med båt over Iddefjorden. Det var også en del ruter som krevde at man gikk en del, men som oftest kom man langt med tog slik at turen gjennom skogområdene ved grensa ikke ble så lang. I nord var det langt mer krevende, da det kunne være lange etapper på ski eller til fots. Skal en legge Verdalsboka til grunn, var det mellom 1 000 og 1 500 som tok seg over grensa fra Verdalsområdet. Melen tollstasjon registrerte 407 personer i tiden juli 1943 til mai 1945. Ved Storlien passerte i overkant av 1 100 flyktninger fra 1941 og frem til freden. Bare disse tall skulle tilsi at 50 000 synes urealistiske. For Meråker sin del, ja, mest for hele Nord-Trøndelag, ble losrutene avslørte på vårparten i 1945 - trolig via lokale informanter ovenfor Rinnan og hans medspillere.

Offisielle myndigheter hevder at over 1 000 personer virket som grenselosere i løpet av krigen. Det har jeg ingen tro på. Igjen er spørsmålet hva som gikk under betegnelsen "los" og "flyktning". Losene hadde forskjellig bakgrunn, men felles for de fleste var at de kjente grenseområdene godt. Mange hadde fått kjennskap til områdene gjennom sin yrkesutøvelse,

som skogarbeidere, lastebilsjåfør, gruvearbeidere, konduktører, drosjesjåfør eller annet. Og de var vokst opp med jakt og fiske. Det var i de første krigsårene som nevnt ikke noe fast organisert dekningsapparat, og grenseløser og andre som organiserte flukt måtte derfor som regel selv flykte etter en tid. Behovet for mer organisering rundt svensktrafikken kom

gjennom de mange tiltak okkupasjonsmyndighetene satte i verk for å stoppe den. Grenseboerbevis, passersedler og reisetillatelse førte til behov for falske papirer, inklusive pass - og transporten måtte legges opp så disse ble kontrollert så få ganger som mulig. Etter hvert som tyskerne innførte grenseboerbevis, passersedler og reisetillatelse, måtte eksportarbeidet legges om. Det vokste fram en egen gren av eksportvirksomheten, som sørget for dekningssteder, skaffet de nødvendige forfalskede papirer, sørget for transport osv. Dersom en legger dette nettverket til grunn, vil tallet bli flere hundre, men som enkeltpersoner som løst folk direkte mot og over grensa, vil en trolig kun finne svært få i hvert dalføre. Leser en lokalhistoriske bøker, er det vanligvis nevnt kun en håndfull med navn som var såkalte grenseløser. Totalt blir det ikke mange hundre ut av det på landsbasis. Så igjen lever vi godt på myter og fingerte helter. Og det var nok mange sjåfør som var vel så mye i søkelyset - og bidro med livet som innsats - som de som vandret gjennom skog og mark. Jfr. Gustav Slungård.

Ifølge Eitringer-rapporten hadde eksportgruppene på Østlandet en kapasitet på femti til seksti personer pr. uke. Skal en forfølge det tallet vil det ikke bli flere enn omkring 3 000 i året. Og sett i relasjon til egne lokalhistoriske tall her i Midt-Norge, var det ikke mange flyktninger som hadde losere. På Østlandet var det ganske mange som kom seg over, sågar rodde over ved Iddefjorden - uten at tyskerne brydde seg om det. - Dette forsøket på å tone ned antallet flyktninger og losere, skal på ingen måte forringe den innsatsen, risikoen og hederen som skal tilfalle de reelle kurér og losere. Og for de det virkelig gjaldt, var det meget farefullt. Enkelte av losene ga bokstavelig livet sitt for landet. Det hevdes at 96 flyktninger og 29 grenseløser mistet livet. Dertil 55 "andre" som var tilknyttet svensktrafikken. Til sammen krevde den såkalte svensktrafikken 180 liv på landsbasis. Av de 96 flyktningene som mistet livet, omkom 31 under flukten til Sverige, 13 ble skutt under flukt og 52 ble arrestert og døde eller ble henrettet i fangenskap. Av de 31 som omkom under flukten, døde de fleste grunnet uvær i snaufjellet. Det igjen viser hvor ansvarsfullt, anstrengende og meget farlig det var for losene i

Meråker og Trøndelag. Meråkerfjellene på vinterstid er meget lunefulle. På landsbasis døde seksten av losene i fangenskap, åtte ble henrettet og fem døde i tjeneste. Av de "andre" ble åtte henrettet, mens 47 døde i fangenskap eller ble drept ved arrestasjon. Mens grenselosene i de aller fleste tilfeller gjorde en viktig jobb med fare for eget liv, forekom det også uregelmessigheter. Den mest kjente saken er drapet på et ektepar den 27. oktober 1942 (ref. Feldmannsaken).

Omlag 240 tyskere forsøkte også å flykte, hvorpå ca. 140 lyktes. Sverige leverte de første tre årene tilbake tyskere som kom over grensen. Mange ble regelrett jaget tilbake. For dem, som da hadde et forklaringsproblem - vinket østfronten i det fjerne. Cand. mag Eivind Heide mener 35 tyskere ble henrettet av sine egne for faneflukt. I de fleste lands hærer er nemlig en slik handling (flukt) å betrakte som desertering.

For folk med kunnskap til flyktningsevne under krigen er Kjesäter et kjent navn. Det var norsk mottakssentral for flyktninger i Sverige. Flyktningene ble først mottatt og avhørt av svenske grensemyndigheter som utstyrte dem med en såkalt *nødfallsvisering* for 14 dager. Deretter ble de sendt til mottakssentralen på Kjesäter som ble opprettet 15.6.1942. Før det hadde Öreryd i Småland fungert som sentral siden mars 1941. Kjesäter var en herregård som lå 2 - 3 km fra stasjonsbyen Vingåker i Södermanland, ca. 3 timers jernbanereise fra Stockholm. Stedet ble snart bygd ut slik at det på slutten av krigen kunne huse 7 - 800 flyktninger, fordelt på over 30 brakker. På mottakssentralen gikk den nyankomne flyktningen gjennom en lang prosedyre som gjerne begynte med lusekontroll og endte med avreise 3 - 4 dager senere. I mellomtiden var vedkommende blitt fotografert og registrert, hadde gjennomgått en omfattende legeundersøkelse, var blitt avhørt, hadde fått klær, pass og rasjoneringskort, hadde vekslet penger eller fått lommepenger og mottatt jernbanebillett for avreisen. Passet var sammen med flyktningnummeret flyktningens nasjonale identitetsmerke i Sverige. Flyktninger som ble betraktet som unasjonale og avvist av norske myndigheter, fikk ikke norsk pass, men måtte nøye seg med et svensk fremmedpass. Fra sentralen ble de fleste sendt til Öreryd som ble opprettholdt som en arbeidsformidlingssentral som dirigerte flyktningene videre ut i arbeid. Etter at polititroppene kom i stand, ble de vernepliktige

Kjesäter

mannlige flyktningene sendt direkte til de norske militærforlegningene.

Grenselosingen innebar flere ulike påkjenninger. For det første medførte den store fysiske strabaser, spesielt om vinteren. På enkelte ruter gikk losene flere mil et par ganger pr. uke. Under vanskelige forhold, f. eks på dårlig føre med lite trente og dårlig utstyrte flyktninger, kunne losene bli utsatt for ekstreme belastninger, undertiden også det rene blodslitet.

For det andre innebar losvirknsomheten psykiske påkjenninger i form av angst og generell utrygghet, dels fordi deltakerne ofte måtte operere alene og ikke i direkte tilknytning til en gruppe, i motsetning til de fleste andre på hjemmefronten. Som regel måtte virksomheten holdes skjult selv for familie og nærmiljø. I enkelte tilfeller deltok hele familien i losvirknsomheten, uten at påkjenningene av den grunn ble særlig mindre for den enkelte.

*Sonja Lundemo Bjørnås (som var med på turen i 1945), Jorun Lundemo og Ivar Bjørnås
mandag 1. november 2010*

"Arbeidsgruppen (innen Eitingerutvalget) som vurderte ovennevnte, underforstått: godkjenning av psykiske senvirkninger ut fra generell presumsjon (krigserstatning), konkluderte med at det burde kreves minst seks måneders jevnlig losing, dvs minst én tur pr. uke og fullt arbeid ved siden av. (Det forutsettes at virksomheten og omfanget av den er dokumentert). Arbeidsgruppen har i denne sammenheng, foruten det rent fysiske slitet som virksomheten innebar, lagt vekt på stressoren "mangel på søvn og hvile". Av den grunn mente gruppen at losere med mulighet til å hvile ordentlig ut mellom turene, måtte plasseres i en annen påkjenningskategori enn dem som gikk i sitt daglige arbeid ved siden av. Var hyppigheten mindre enn hva som er forutsatt ovenfor, måtte kravet til varigheten settes høyere. Lostjeneste utført relativt jevnlig over et lengre tidsrom, bør derfor kunne gi grunnlag for godkjenning ut fra presumsjon. Mer sporadisk lostjeneste derimot, dvs. et fåtall turer med lange tidsintervaller mellom hver tur, f.eks én gang pr. måned over flere år, bør ikke føre til godkjenning ut fra generell presumsjon" (sitat fra konklusjonen). Dette sier vel sitt. Utvalget legger opp til en oppdemning ovenfor tilfeldige personer som plutselig dukket opp og påberopte seg "lostjeneste". Heroisering etter konflikter/kriger er et velkjent fenomen. Hvor mange losere og losfamilier som fikk erstatning eller annen oppreisning, burde derfor gi en pekepinn på hvor mange "reelle losere som var i reell virke" under krigen. Trolig var det meget få, på linje med "reelle" flyktninger.

Martin Lundemo var en reell los, en kurér og motstandsmann som virket innenfor et meget tett nettverk i Meråker. De var ikke så mange, men de som var med - var desto mer involverte

- gjennom en linje fra Trondheim oppover Stjørdalen og over grensa. Oliver Rinnan, informanter og negative kontakter jobbet intenst i alle dalfører. Grensepolitiet, statspolitiet og Wehrmacht etablerte patruljeringer i grensefjellene. Nede i bygda var enkelte familier under konstant overvåkning. Skjebnen til familien Skjærpe skapte en nerve i hele bygdesamfunnet. Nettet begynte sakte, men sikkert å snøre seg sammen.

Grunnet problematikken rundt taushetsplikten vet vi heller ikke så meget om kurérene/losene i vårt eget nærmiljø. Flere gikk bort før taushetsplikten ble opphevet. Det er derfor ikke tilkommet denne gruppen så mye fortjent ettermæle. Faktisk er det svært få som kjenner til den påkjenningen som enkelte familiemedlemmer som fortsatt lever i dag, var utsatt for. Familien Martin Lundemo levde mest i et dobbelt dobbeltspill. For her var mor Gunnvor en vel så viktig brikke. Hun var også kurér. Hennes oppgave var å dra til og fra byen med personlige papirer, vesken full av alle tenkelig og utenkelige falske pass, passersedler, kort og dokumenter. I tillegg viktige papirer som skulle formidles videre til de losene som også var kurérer over grensen. I ettertid er det et under at det gikk bra. Hun kunne ha blitt skutt på stedet. Til tross for en blankett, fikk aldri Gunnvor Lundemo det ettermæle hun fortjente. Ei lita kvinne i et stort spill. Ei viktig kvinne i et farlig grenseland. *Ukjent var du, og ukjent ble du. Historien har ikke verdsatt deg og likesinnede kvinner. En skamplett sett i relasjon til alle heltene som brått dukket opp i mai 1945. Takk Gunnvor - du gjorde ting ingen andre våget.*

Gunnvor på sine eldre dager

Gunnvor (1907-2000) og Martin Lundemo (1906-1984) hadde barna Sonja, født 7. oktober 1930 og Magnar, født 4. mars 1938 - død 7. januar 1987. Sistnevnte ikke bare en kjendis, betydelig idrettsmann - men mest et ikon, - en pioner for den moderne utholdenhetsidretten. For denne forfatter står Magnar Lundemo som selve symbolet på kraft og styrke underlagt fellesnevneren "slit", i overført betydning "å ikke gi opp". *Individet, klare seg selv, ikke alltid raskest, høyest, lengst - men fremover, oppover - målet er der, med vilje og stål kommer vi nok frem.* Tenk på hva Magnar Lundemo ville ha betydd for dagens idrettsungdom dersom han hadde fått leve. Far Martin kjørte drosje, mye for Smelteverket - og etablerte raskt et kontaktnett de første årene i krigen. Han ble mer og mer aktiv, og vandret over grensen i farlig oppdrag lenge før "grenselosene" ble et begrep. Han ble den siste forlengede armen i en utstrakt og livsnødvendig kurérvirksomhet. Men det skulle raskt koste mer enn det smakte. Martin ble satt under overvåkning av okkupasjonsmakten. Ja, mot slutten ble hele familien belastet med husarrest. Martin kom ikke alltid hjem. Negative kontakter rapporterte. Tyskerne isolert huset og ventet på at Martin skulle dukke opp. Han skjulte seg rundt om i bygda. En gang gjemte han seg sågar på mørkeloftet hjemme mens tyskerne kom på leiting etter ham.

For meg er det mest pussig at de ikke fant Martin den gangen. Å finne et voksent menneske i en vanlig enkel enebolig på den tiden skulle være den letteste sak. Jeg tror kanskje at gruppen på den bestemte dagen ikke ønsket å finne Martin. Tyskerne var ikke dumme. De kunne selvsagt finne ham i huset dersom de ville, men de visst samtidig hvordan "*ståa var*" - enkelte tyskere spilte sine kort meget forsiktig på vårparten 1945. Gjennom det etablerte de sin egen sikre retrett. Tyskerne var nok ikke de farligste for Martin og hans familie. Det var det nok hans egen sambygdingen på "*feil side*" som var. De hadde nemlig ikke så mange retrettmuligheter. De var fulle av negative tanker om å ta med seg flest mulige i fallet. Resultatet lå på en måte i lufta. 8. mai nærmet seg raskt.

Straks før familien tar valget om å "*flykte*" til Sverige, er huset under konstant oppsyn, mest dag og natt. Skulle tenåringsen Sonja gå en tur på butikken, måtte hun ha med en tysk vakt. Tante Julie (f.1903) kom en dag på besøk, men fikk ikke gå hjem igjen før sent på kvelden. De ble totalt isolert. Oliver Rinnans menn "*ladet geværet*". Ja, faktisk dukket Rinnan selv opp en dag, og satte pistolen i ryggen på Gunnvor med spørsmålet: "*Hvor er mannen din*"? Familien hadde nå kun et valg - de måtte komme seg over grensa - alle sammen. De ventet på *mørket* bokstavlig talt og i overført betydning - det som kunne skjule dem eller det som kunne ta dem.

Vi vender derfor tilbake til denne dagen i mars 1945, hvor familien Lundemo strever seg østover på vei mot Hallsjøen. Far Martin kjente omtrent hver bjørk, men mørket og regnet gjorde det vanskelig. Han visste at tyske patruljer oppholdt seg på ulike hytter eller vandret att og fram i området. Natta ga de beskyttelse, men snart kom grålysningen og dagen. Da var det ikke så mye som skulle til før de ble oppdaget. Han var ikke lenger alene, nå var det en familie, den minste var kun 7 år. Sønnen var som en terrier. Hang på og klaget aldri. Martin visste at bjørkebåndet ville ha gitt bedre kamuflasje og en viss beskyttelse når sola kom opp, men faren var at de kunne skremme opp ryper som søkte tilflukt og nattedvale i skogbåndet.

Skremt fugl gir iakttakere klare indikasjoner. Silhuettproblemer høyere oppe var heller ikke å foretrekke, så kunsten var normalt å ligge konstant i overkant av tregrensen - der er det på et vis et tomrom, lite fugl, lite vekst, men tilstrekkelig småkjerr som ga ugjenkjennelig prikker i landskapet. Martin ønsket å allierer seg med prikkene. Farten måtte holdes nede. Prikker flytter seg nemlig langsomt og naturlig i fjellet. Bare forsøk å lås blikket på en prikk! Til og med i mindre utforbakker/hellinger valgte de å gå for ikke å la netthinnene i en kikkert registrere raske forandringer, samt hindre fall som kunne bli skadelidende på så mange vis. Et verbalt utbrudd som er vanskelig å stanse når en faller - ville bli slengt over hele Hallsjøen som et ekko. Martin Lundemo visste hva han gjorde - han hadde gjort dette før.

Etter å ha hvilt litt ved ei hytte, krysset de Synnerelva og bega seg litt opp i høyden ved enden av Hallsjøen. Plutselig smeller det. Sonja kan i dag ikke helt erindre hva som skjedde uten at det smalt et par skudd og at de kastet seg ned i snøen. Far Martin ga sine ordrer. Trolig var avstanden så stor at det var trygt nok å fortsette. Skuddene må ha kommet nedenfra. Martin og Gunnvor visste de hadde fordelen av terrenget - de kunne ikke bli der, men ta nytte av bakken og utnytte det store forspranget. Martin velger å besvare ilden med sin pistol, til tross for at det ville gi tyskerne positiv bekreftelse på familiens tilstedeværelse. Men siden det fra tyskerne ble løsnet flere skudd, antok han fornuftig nok at de likevel var solid oppdaget. Å skyte tilbake vil gi potensielle forfølgere en advarsel om å holde avstand. Nå gjaldt ikke vurderinger rundt silhuetter og støy lenger. Her gjaldt det livet, hvis eneste mulighet var større fart enn forfølgerne. Men hvordan skulle Martin klare det? Det var over ei halv mil til grensen, sliteføre og hans følge bestod av kvinnfolk og en liten guttunge. Ei håpløs oppgave - de ville ikke ha en sjanse! Men Martin hadde glemt en vesentlig ting. Genene bestod av Lundemo. En Lundemo fra stasjonsbygda i Meråker gir aldri opp. "Å gi opp" var et begrep de aldri hadde hørt om. Martin kaster et blikk på sin 7-årige sønn: "*Kåmmå no gut, no må mi reinn på ski som mi ailder ha gjort fær*". Magnar ser på far sin, gråten kveles og han svarer kun med et nikk og et glimt i øynene som fortalte at han var eslet til storløper. Nå skulle gutlarven løpe fra djevelen, - den dagen ble et nytt gen født i ei helling ved Hallsjøen i Meråker.

Far Martin slenger avsted ytterligere noen skudd, registrerer at det er minst fire tyskere - tar en rask vurdering og så legger han avsted med familien på slep. *Vurderingen* bestod av en tiendedels sekund tankevirksomhet mot bjørkeskogen eller snaufjellet. Bjørkeskogen og Koltjønndalen ville gi dekning bakover, men trolig var snøen der pil råtten. Snaufjellet ville gi

større fart, men ha mindre ryggdekning mot langtrekkende geværkuler. Normalt ville voksne militære mannfolk lett ta igjen kvinnfolk og unger. Håpet var at tyskerne ikke var fjellvante og mindre dyktige skiløpere. Martin ville utnytte sine lokalkunnskaper hva gjaldt terrenget. Så titter han opp i himmelen, og la skjebnen i Guds hender.

I og med at familien lå litt høyere i terrenget enn forfølgerne, hadde de trolig bedre "skiføre". Tyskerne falt igjennom. Det reddet meråkerbyggen. Forspranget økte raskt. Sonja kan ikke i dag huske annet enn at de gikk styggfort, med blodsmak i kjeften og at de aldri så noe mer til tyskerne i løpet av de 5 - 6 kilometerne til grensa. Sonja erindrer så vel når de kom fram til Skalstugan. En svensk soldat kom frem og tilbød lillebror Magnar en sjokoladebit - en luksus han vel knapt hadde fått tidligere i sitt liv, hans unge alder og krigen tatt i betraktning. Men Magnar takke nei, han var nemlig sikker på at svensken var en tysker. Fra Skalstugan havnet familien som de fleste andre i Kjesäter. Derfra gikk ferden til Sundsvall og så til Stockholm, hvor de bodde ei uke hos familien Skjærpe (se Stjørdalens krønike, bind 6, side 67). Det var atskillig lettere å komme til Sverige i 1945 enn i 1942, da familien fra Gudå måtte flykte over grensa. Jeg husker så godt når Eli Skjærpe Trøite i påska 2006 fortalte meg om hvordan svenskene så ned på dem og hvordan de ble mobbet. Gjennom hele livet hørte hun ropene: "De jævlige nordbaggarna". Det var da heller ingen kontakt under krigen mellom de to statsministrene før langt ut i 1944. Det sier vel sitt om de svenske holdninger. - Etter Stockholm kom familien Lundemo til Mattmar, hvor onkel til Martin bodde.

Martin Lundemo var en reell kurér og grenselos. Gunnvor var en reell kurér. Det kan ikke sies om alle som påla seg selv et varemerke etter krigen. Selvprofeti er enkelt når kabalen er lagt. Familien Lundemo var unike. Sonja og Magnar kunne fort blitt foreldreløse. Kombinasjonen flaks og dyktighet må til for de fleste som skal lykkes. Det finnes kun en ener i tallrekken til hundre, men det fremstod mest 99 vinnere og såkalte helter ved krigens slutt. Gunnvor og Martin var enere og helter som forble en X også etter krigen. Kravet om taushetsplikt var i og for seg ikke nødvendig. Helter snakker ikke, de krever ikke noe - de vinner bare slag for andre.

I Stockholm, mai 1945
F.v: Gunnvor Lundemo, Sonja Lundemo, Martin Lundemo, Oskar Olsen,
Magnar Lundemo (foran) og Hans Flåmo